

KVAJNIRA- NJE QUALIA

Brušenje oštrice

»Qualia« je neuobičajen pojam za nešto što teško da bi svakom od nas moglo biti poznatije: *način na koji nam stvari izgledaju*. Kao što je to često slučaj s filozofskim žargonom, za neki je pojam lakše dati primjere nego definiciju. Pogledajte čašu mlijeka u zalazak sunca; *način na koji vam ona izgleda* — osobita, osobna, subjektivna vizualna kakvoća čaše mlijeka je *quale* vašeg vizualnog iskustva u tom trenutku. To, *kakav vam mlijeko ima okus* još je jedno, gastronomsko *quale*, a *to kako vam ono zvuči dok ga gutate* je auditivno *quale*; Ta različita »svojstva svjesnog iskustva« su savršeni primjeri *qualia*. Čini se da ništa ne biste mogli poznavati intimnije od vaših vlastitih *qualia*; i kad bi čitav svemir bio kakva golema obmana, puka tvorevina Descartesova zlog demona, ipak bi se ta tvorevina (za vas) *sastojala od qualia* vaših halucinacijskih iskustava. Descartes je tvrdio da sumnja u sve u što se sumnjati daje, ali nikada nije posumnjao da njegova svjesna iskustva imaju *qualia*, svojstva po kojima ih je poznavao i razumio.

 Daniel Dennett

Riječ »kvajrirati« još je ezoteričnija. Ona dolazi iz jednog satiričkog rječnika eponima, Filozofskog leksikona Daniela Dennetta. Citiram: »kvajrirati, glagol. Rezolutno poricati postojanje ili važnost nečega što se dotad smatralo zbiljskim i važnim.« Na prvi pogled, teško bi bilo i zamisliti donkihotskiju nakanu od pokušaja uvjeravanja ljudi kako značajke poput *qualia* ne postoje; utoliko ironični naslov ovog ogleđa. Ali ja se ne zezam.

Moj cilj je subverzivan. Kanim razoriti zamisao koja je, u ovom ili onom obliku, »očigledna« većini ljudi — znanstvenicima, filozofima i laicima. Moja je misija frustrirajuća; čim iščeznu iz jednog argumenta, »ona« se ponovo vraćaju, tobože nevinna po svim točkama optužbe, sada pod novom krinkom.

Koji pojam *qualia* želim prognati? Sve što je zbiljsko ima neka svojstva, a kako ne poričem zbiljnost svjesnog iskustva, priznat ću da svjesno iskustva ima neka svojstva. K tome, priznajem da stanja svijesti svake osobe imaju svojstva po kojima ta stanja imaju svoj iskustveni sadržaj. To će reći, kad god netko ima iskustvo nečega što je ovakvo, a ne onakvo, to je istina s obzirom na neko svojstvo nečega što se u toj osobi tada događa, ali ta svojstva su toliko neslična svojstvima što ih se tradicionalno pripisuje svijesti da bi bilo veoma pogrešno nazivati bilo koja od njih traženim *qualiama*. *Qualia* bi, na neki teško odrediv način, trebala biti *posebna* svojstva. Ja tvrdim — kao što će se pokazati u nastavku — da svjesno iskustvo *ne posjeduje* svojstva koja bi bila posebna *na bilo koji* od načina na koje su *qualia* navodno posebna.

Standardna reakcija na tu tvrdnju je samozadovoljna konstatacija da iako su neki ljudi uistinu podlegli ovoj ili onoj zabuni ili fanatizmu, pozivati se na skroman, nevin pojam svojstava subjektivnog iskustva mora biti bezopasno. Upravo tu pretpostavku nevinosti želim svrgnuti. Želim prebaciti teret dokaza, tako da tko god se bude htio pozvati na privatna, subjektivna svojstva, najprije mora dokazati da time *ne* čini pogrešku. Taj status *krivnje sve dok se ne dokaže nevinost* nije bez presedana i može se braniti (sve dok smo ograničeni na pojmove).

Danas nijedan biolog ni ne sanja o tome da pretpostavi da je posve u redu pozvati se na neki nevin pojam *élan vital*. Naravno da bi se taj pojam *mogao* rabiti u nekom značenju koje ima svoje uporište: *élan vital* se može rabiti kao naziv za DNK, primjerice, ali ta bi nomenklatura bila luckasta, s obzirom na zasluženu sumnjičavost kojom je taj pojam danas opterećen. Želim jednako neudobnim učiniti i spominjanje qualia — ili »sirovih osjećaja« ili »fenomenalnih svojstava« ili »subjektivnih i intrinzičnih svojstava« ili »kvalitativnog karaktera« iskustva — uz standardnu pretpostavku da se pritom, zaboga, zna o čemu se priča.

Što su to, *točno*, qualia? To nepristojno pitanje odbacuje jedan autor pozivajući se na legendarni odgovor Louisa Armstronga kad su ga pitali što je to jazz: »Ako moraš pitat', nikad ne's shvatit'«. Ta zabavna taktika savršeno ilustrira pretpostavku na koju sam se namjerio. Ako uspijem, taj će potez, koji danas prolazi u mnogim krugovima, izgledati jednako zastario i neodrživ kao što bi to bilo proglašavanje živog bića — ponavljam, živog bića! — koje sumnja u postojanje *élan vital*, ludim.

Tvrdim, dakle, ne samo da su različite tehničke i teorijske koncepcije qualia nejasne i dvosmislene, nego i da je izvorna zamisao, »predteorijski« pojam čija su, po pretpostavci, spomenute koncepcije unapređenja, tako temeljito zbrkan da čak i kad bismo pokušali spasiti »najmanji zajednički nazivnik« teoretičarskih prijedloga, svaka prihvatljiva inačica bi bila tako radikalno neslična loše oblikovanim pojmovima na koje se obično poziva, da bi bilo taktički bezvezno — da ne kažem pikvikovski — držati se tog termina. Mnogo je taktički bolje jednostavno proglasiti qualia nepostojećima.

Strogi argumenti rade samo s dobro definiranim materijalima, a kako je moj cilj razoriti vjeru u predteorijsku ili »intuitivnu« zamisao, pravi alat za moj zadatak su »pojačivači intuicije«, a ne formalni argumenti. Ono što će uslijediti je niz od petnaest destilatora intuicije, poredanih tako da slome — a zatim i rasprše — intuicije što ih napadaju. U drugom odjeljku uporabiti ću prva dva pojačivača intuicije kako bih svratio pozornost na tradicionalni pojam qualia. Posao ostatka ovog ogleada će biti uvjeriti vas da ta prva dva pojačivača, koliko god bili učinkoviti, navode na krivi put te ih stoga valja odbaciti. U trećem odjeljku, sljedeća četiri pojačivača stvaraju i dorađuju »paradoks« što se skriva u tradiciji. Nije to formalni paradoks, nego samo veoma snažan argument upravljen protiv nekih neodoljivo privlačnih zamisli. U četvrtom odjeljku postavljeno je još šest pojačivača intuicije koji trebaju izbljediti privlačnost tih zamisli, da bi peti odjeljak poentirao pokazavši koliko su te zamisli nesretne kad ih se suoči s nekim zbiljskim slučajevima anomalnog iskustva. To će ostaviti nešto vakuuma pa ću u završnom odjeljku uporabiti još tri pojačivača intuicije kako bih predložio i motivirao neke prikladne nadomjestke za progpane pojmove.

Posebna svojstva qualia

Pojačivač intuicije 1: gledam vas kako jedete cvjetaču. Vidim da smjerno prizivate u pomoć primjer vruće cvjetače, od čijeg mi je i najmanjeg daška tako zlo da padam u nasvijest, i pitam se kako možete podnijeti takav okus, a onda mi sine da vama cvjetača vjerojatno ima (mora imati?) drukčiji okus. Plauzibilna pretpostavka, čini se, posebice ako znam da meni vrlo često ista hrana ima drukčiji okus u različito vrijeme. Primjerice, prvi jutarnji gutljaj soka od naranče puno je slađi od drugoga ako između njih pojedem komad kolača ili žličicu meda, ali nakon gutljaja ili dva kave, narančin sok opet ima (otprilike? točno?) isti okus kao što ga je imao pri prvom gutljaju. Zasiurno želimo reći (ili misliti) takve stvari, i sigurno da nismo jako u krivu kad to činimo, prema tome... sigurno je posve u redu govoriti o tome kakav je sok imao okus za Dennetta u vrijeme t, i pitati je li on isti ili različit od toga kakav je sok imao okus za Dennetta u vremenu t', ili onoga kakav je sok imao za Jonesa u vremenu t.

Taj »zaključak« izgleda nevino, ali već smo tu napravili veliku pogrešku. Posljednji korak pretpostavlja da možemo izolirati qualia od svega drugoga što se događa — bar u načelu ili *argumentum gratiae*. Ono što se računa u to, *kakav sok ima okus za osobu C* može se razlučiti, pretpostavlja se, od onoga što je samo popratna pojava te »glavne« kakvoće. Možemo zamisliti da uzmemo takve slučajeve i postupno ih ogolimo do bitnosti, ostavljajući samo njihov zajednički ostatak, način na koji stvari izgledaju, zvuče, imaju okus ili miris različitim pojedincima u različita vremena, neovisno o tome kako će se oni poslije ponašati ili što će vjerovati. Pogreška nije u tome što se pretpostavlja da u praksi taj čin pročišćenja možemo sa sigurnošću obaviti; riječ je o temeljnijoj pogreški koja se krije u pretpostavci da postoji neko rezidualno svojstvo koje se može ozbiljno shvatiti, neovisno o tome koliko su neizvjesni naši stvarni pokušaji izolacije instancija.

Preobilje je primjera što nas zavode u svim vidovima. Ne mogu zamisliti, nikada neću znati, nikada ne bih mogao znati, čini se, kako je Bach zvučao Glennu Gouldu. (Jedva da u sjećanje mogu prizvati i to kako je meni zvučao dok sam bio dijete.) I ne mogu, čini se, znati kako je to biti šišmiš, kako kaže Thomas Nagel; ili, možete li vi vidjeti ono što vidim ja, u pogledu boje, kad pogledamo čisto, »plavo« nebo. Poznati nas slučajevi uvjeravaju u realnost tih posebnih svojstava — tih subjektivnih okusa, izgleda, aroma, zvukova — koje zatim tobože izoliramo kako bismo ih definirali tom filozofskom destilacijom.

Posebnost tih svojstava je teško uhvatiti, ali ona se mogu vidjeti na djelu u *pojačivaču intuicije 2: stroju za kušanje vina*. Da li bi poznati enolozi Braća Gallo zamijenili svoje kušalice vina strojem? Računalni »ekspertni sustav« za kontrolu kvalitete i klasifikaciju vjerojatno je još uvijek unutar granica postojeće tehnologije. Danas znamo dostatno relevantne kemije da možemo napraviti senzore koji mogu zamijeniti okusne pjege i olfaktorne organe (delikatni sustav za vid u boji bi po svoj prilici bio veći problem), i možemo zamisliti uporabu izlaznih podataka takvih senzora kao sirovog materijala — »osjetilnih podataka« — za procjenjivanje, opisivanje, klasificiranje. Nalijte uzorak u predviđeni otvor, i za nekoliko minuta ili sati, sustav ispisuje kemijski sastav popraćen sljedećim komentarom: »bogat grimizni Pinot, iako mu ponešto nedostaje jačine« — ili nešto slično. Takav stroj bi lako mogao obaviti posao bolje od ljudskih kušalica vina na svim razumnim testovima preciznosti i konzistencije što bi ih proizvođači vina mogli izmisliti, ali on *sigurno* ne bi mogao, ma kako sustav bio »osjetljiv«, imati ono i uživati u onome u čemu uživamo *mi* kad kušamo vino: u *qualiama* svjesnog iskustva! Ma kakva informacijska, dispozicijska ili funkcijska svojstva interna stanja stroja imala, niti jedno od njih ne bi bilo posebno na način na koji su posebna qualia. Ako prihvaćate taj intuitivni uvid, vi ste povjerovali da postoje qualia u smislu koji želim demolirati.

Što je to posebno kod qualia? Tradicionalne analize rabe neka fascinantna svojstva drugog reda tih svojstava. Prvo, budući da jedna osoba *ne može prenijeti* drugoj, ma kako elokventna bila i ma kako kooperativan i maštovit bio slušatelj, kako trenutno vidi, kuša, miriše, i tako dalje, qualia su *neizgovorna* — ona su zapravo paradigmatski slučaj neizgovornih stvari. U skladu s tradicijom, bar dio razloga zbog kojega su qualia neizgovorna jest to, da su ona *intrinzična* svojstva — što, čini se, uz ostalo implicira da su atomarna i nepodložna daljnjoj analizi. Budući da su »jednostavna« ili »homogena«, ne postoji ništa na što se možemo osloniti kako bismo opisali takvo svojstvo nekome tko nije upoznat s posebnim slučajem o kojemu je riječ.

Štoviše, verbalne usporedbe nisu samo jedna od provjera koje otpadaju. *Bilo koji* objektivan, psihološki ili »puko bihevioralni« test — nalik onom što ga je prošao zamišljeni sustav za kušanje vina — nužno mora promašiti cilj (plauzibilno se može smatrati), pa su tako sve interpersonalne usporedbe tih načina-na-koje-se-nešto-čini (naizgled) sustavski nemoguće. Drugim riječima, qualia su bitno *privatna* svojstva. I, na kraju, kako ona *jesu* svojstva *mojih iskustava* (nisu bolesna jetra, i nisu svojstva,

recimo, protoka krvi u mojemu mozgu — i, no, zar niste pozorno čitali?), qualia su u biti neposredno dostupna svijesti osobe čija to qualia jesu (ma što to značilo) ili su pak qualia svojstva nečijeg iskustva s kojima je ta osoba intimno ili neposredno upoznata (ma što to značilo) ili »neposredna fenomenološka svojstva«, kako kaže Ned Block, ma što mu to značilo. Ona su, naposljetku, svojstva čije nam prepoznavanje omogućuje identifikaciju naših svjesnih stanja. Tako, da sažmemo tradiciju, qualia bi trebala biti svojstva subjektivih mentalnih stanja koja su

- (1) neizgovorna,
- (2) intrinzična,
- (3) privatna,
- (4) neposredno ili direktno dostupna svijesti.

I tako su qualia ušla na pozornicu filozofije. Nekim su se teoretičarima ta svojstva činila veoma važna jer su, izgledalo je, pružala nepremostivu i neizbježivu zapreku funkcionalizmu, ili, šire, materijalizmu, ili, još šire, bilo kojem čisto objektivnom gledištu, položaju »trećeg lica« u odnosu na svijet. Teoretičari suprotnog uvjerenja strpljivo su i znalački obarali sve argumente, izrekli većinu pravih stvari, ali mislim da su učinili jednu taktičku pogrešku rekavši nešto poput ovoga: »Mi teoretičari se bez problema možemo nositi s *onim qualiama* o kojima vi govorite; pokazat ćemo da ste samo malo u krivu kad je riječ o naravi qualia.« Ono što su zapravo trebali reći jest: »Ma, kakva qualia?«

237
3. program
hrvatskog
radija

Moj stav pogađa neke teoretičare kao bezobrazan ili pogrešan jer oni misle da, kao prvo, posjeduju mnogo jasniji pojam qualia koji je stoga manje otvoren za napade. Oni misle da ja izrađujem pa zatim rušim slamnatog neprijatelja i pitaju: »Tko kaže da su qualia neizgovorni, intrinzični, privatni i izravno dostupni načini na koje se nekome nešto čini?« Budući da moja četveročlana bit qualia mnogim čitateljima izgleda tendencioznom, moglo bi biti poučno ukratko razmotriti naizgled blažu alternativu: qualia su jednostavno, kako kaže Sidney Shoemaker, »kvalitativne ili fenomenalne značajke iskustva osjeta, u tom pogledu što imaju nešto što nalikuje jedno na drugo i razlikuje se jedno od drugoga, kvalitativno, onako kako to već biva.« *Te značajke sigurno ne mislim poricati!*

Moj je odgovor sljedeći: sve ovisi o tome što bi trebalo značiti ono »kvalitativno ili fenomenalno«. Shoemaker suprotstavlja *kvalitativnu* sličnost i različitost s »intencionalnom« sličnosti ili različitosti — sličnosti i različitosti svojstava što ih iskustvo predstavlja ili ono »čega« su iskustva iskustva. To je jasno, ali što je onda »fenomenalno«? Među ne-intencionalnim (i time kvalitativnim?) svojstvima mojih stanja vida nalaze se i njihova fiziološka svojstva. Da li bi upravo ta svojstva mogla biti qualia o kojima govori Shoemaker? Trebalo bi, smatram, biti očigledno da takva svojstva ne dolaze u obzir budući da nisu, kako mi je Shoemaker u jednom pismu napisao, »dostupna introspekciji«. To su možda svojstva mojega vidnog *stanja*, ali ne i mojega vidnog *iskustva*. To nisu *fenomenalna* svojstva.

Postoji još jedna ne-intencionalna sličnost što ju dijele neka od mojih vidnih stanja — to da me često tjeraju da razmišljam o odlasku u krevet. Mislim da to njihovo svojstvo *jest* dostupno introspekciji — u bilo kojoj uobičajenoj, predteorijskoj konstrukciji. Je li to fenomenalno svojstvo ili ne? Pojam »fenomenalno« za mene ne znači ništa očito ili netendenciozno, i izgleda mi jednako sumnjiv kao i ono od čega smo krenuli — neizgovorni, privatni, neposredno dostupni načini na koje nekome nešto izgleda.

Zapravo, ja vjerujem da mnogi odbijaju ozbiljno shvatiti moj radikalni stav uglavnom zato što žele da se *qualiama* pripiše tako puno. Qualia se većini ljudi čine posljednom obranom zatvorenosti i skrivenosti našega uma, barikadom pred nadirućim mehanizmom. Oni su sigurni da *mora* postojati neki put koji vodi od poznatih slučajeva do filozofskih kategori-

ja o kojima se onda može promišljati, jer bi inače znanost pomela njihovu posljednju utvrdu posebnosti.

Posebni status tih pretpostavljenih svojstava iza sebe ima dugu i eminentnu tradiciju. Mislim da nas je baš Einstein jednom upozorio da nam znanost nikada neće moći dati *okus* juhe. Bi li tako mudar čovjek mogao biti u krivu? Da, ako ga se shvati kao da nas pokušava podsjetiti kako se qualia zauvijek skrivaju od objektivne znanosti u subjektivnim unutarnjim svetištima našega uma. Takvo što ne postoji. Još jedan mudar čovjek je rekao isto — bio je to Wittgenstein. On u *Filozofskim istraživanjima* kaže ovo:

Za stvar u kutiji nema mjesta u jezičkoj igri; čak niti kao *nešto*; jer, kutija može biti i prazna. — Ne, jer tu stvar u kutiji se može razdijeliti napola; što god to bilo, time postaje otpisano« da bi se zatim ogradio od svojega nagađanja i rekao: To nije *nešto*, ali nije ni *ništa*! Zaključak je bio, samo, da ništa služi jednako dobro kao i nešto, o čemu se ništa ne može reći.

I Einsteinove i Wittgensteinove primjedbe su otvorene beskrajoj egzegezi, ali umjesto da prihvatim ulogu suca u tom ratu titana, zauzet ću možda još radikalniji stav od Wittgensteinova. Qualia nisu čak ni »nešto o čemu se ništa ne može reći«; »qualia« je filozofov termin koji ne donosi ništa osim zbrke i zapravo uopće ne referira ni na kakva svojstva.

Ponovno postavljanje tradicionalnog paradoksa

Qualia nisu oduvijek na dobru glasu među filozofima. Iako su mnogi mislili, s Descartesom i Lockeom, da ima smisla govoriti o privatnim, neizgovornim svojstvima uma, drugi su smatrali da je to čista besmislica — ma kako prirodno ona silazila s jezika. Vrijedi se prisjetiti da je do navodne rehabilitacije qualia kao svojstava koja valja ozbiljno shvatiti došlo u osvit Wittgensteinovih i verifikacionističkih napada na njih kao pseudo–hipotezu. Izvorna inačica *pojačivača intuicije 3: obrnuti spektar* (iz Lockeova *Ogleda o ljudskom razumijevanju*) je spekulacija o dva čovjeka: kako znam da ti i ja vidimo istu subjektivnu boju kad gledamo u nešto? Kako smo oboje naučili riječi za boje tako što su nam pokazivali jednako obojene predmete, naše verbalno ponašanje će se slagati *čak i kad imamo iskustvo posve različitih subjektivnih boja*. Intuitivni uvid da je ta pretpostavka sustavski nepotvrdiva (i neopovrgljiva, naravno) uvijek je bio prilično nespretnan, ali neki ljudi su uvijek bili u iskušenju da misle kako bi tehnologija (u načelu) mogla premostiti taj procijep.

Pretpostavimo, u *pojačivaču intuicije 4: stroju za oluju mozgova*, da postoji nekakva neuroznanstvena naprava koja vam se umeće u glavu i prelijeva vaša vizualna iskustva u moj mozak (kao u filmu *Brainstorm*, kojega ne valja pomiješati s mojom knjigom *Brainstorms*). Zatvorenih očiju, ja mogu precizno izvijestiti o svemu u što gledate, s tom razlikom što ja umišljam da je nebo žuto, trava crvena, i tako dalje. Bi li to potvrdilo, empirijski, da su naša qualia različita? Pretpostavimo, međutim, da tehničar izvuče utikač spajnog kabela, okrene ga za 180 stupnjeva te ga ponovo utakne. Sada ja izvješćujem da je nebo plavo, trava zelena, i tako dalje. Koji je položaj utikača »ispravan«? Projektiranje i izvedba takve naprave zahtijevali bi da se »vjernost« podešava ili baždari prema normalizaciji izvješća oba ispitanika — što nas vraća natrag na polaznu točku. Pouka tog pojačivača intuicije jest da intersubjektivna usporedba qualia nije moguća, čak ni uz pomoć savršene tehnologije.

Tako je bilo sve dok se nekome nije usnila tobože unaprijeđena inačica tog misaonog eksperimenta: *intra*–personalni obrnuti spektar. Zamisao je, čini se, pala na pamet neovisno nekolonici ljudi (Gertu 1965, Putnamu 1965, Tayleru 1966, Shoemakeru 1969. i 1975, Lycanu 1973). Vjerojatno su Block i Fodor u njihovom ogledu *Što psihološka stanja nisu* imali upravo to na umu napisavši: »Standardni verifikacionistički argumenti protiv gledišta da je hipoteza o »obrnutom spektru« pojmovno nekoherentna, čine nam se neuvjerljivi.« U toj inačici, *pojačivač intuicije 5: neurokirurška nepodopština*, glasi: iskustva koja se uspoređuju nalaze se u istom umu. Probudite se jednog jutra da biste saznali kako je trava

postala crvena, nebo žuto, i tako dalje. Nitko drugi ne primjećuje bilo kakve anomalije boja u svijetu pa problem mora da je u vama. Vi, kako se čini, imate razloga zaključiti da je na vama izvedena inverzija boja vizualnih qualia (a poslije doznajemo, ako vas veseli, da se zločesti neurokirurg, da bi to postigao, poigrao s vašim živčanim stanicama).

Sada se na prvi pogled — a zapravo i dulje — čini da su qualia na kraju ipak prihvatljiva svojstva, budući da iskazi o njima mogu biti opravdano izneseni, empirijski potvrđeni pa čak i objašnjeni. Na kraju, u našem zamišljenom slučaju, možemo ispričati i priču u kojoj dajemo detaljno neurofiziološko obrazloženje etiologije dramatične promjene što ste je iskusili. Tada možemo biti u iskušenju pretpostaviti da bi taj neurofiziološki nalaz, ugrađen u robustnu i razrađenu teoriju, imao svu objašnjavajuću moć koja bi nam ikada mogla trebati za određivanje jesu li ili nisu nečija qualia zapravo pomaknuta.

Ali, to je pogrešno. Da bismo tu pogrešku raskrinkali u svoj njezinoj dubini, trebat će nešto strpljivog istraživanja, ali do zaključka možemo doći — ako već ne i potvrditi ga — brzo, uz pomoć *pojačivača intuicije 6: alternativnog neurokirurškog zahvata*. Postoje (barem) dva različita načina na koje bi zločesti neurokirurg mogao stvoriti učinak inverzije opisan u pojačivaču intuicije 5:

(i) Preokrenuti jedan od »ranih« kanala koji stvaraju qualia, naprimjer u vidnom živcu, tako da svi relevantni podraživački neuronski događaji budu »suprotni« svojim izvornim i normalnim vrijednostima. *Ex hypothesi* to stvara inverziju vaših qualia.

(ii) Ostaviti sve te rane živčane putove netaknutima i jednostavno preokrenuti određene veze za pristup pamćenju — što god to bilo, time se postiže vaša prešutna (pa čak i nesvjesna!) usporedba boja današnjice s bojama davnine. *Ex hypothesi* to uopće ne stvara inverziju vaših qualia, nego samo inverziju vaših dispozicija da na njih reagirate.

Budeći se s uvidom da je vaš vizualni svijet vrlo anomalan, trebali biste dakle povikati: »Ajme meni! Nešto se dogodilo! Ili su moja qualia preokrenuta ili su preokrenute moje reakcije na qualia vezane uz pamćenje. Pitam se, što li je posrijedi!«

Misaoni eksperiment s intrapersonalno inverznim spektrom se naširoko smatrao napretkom, budući da je potrebnu usporedbu pomaknuo u glavu jednog subjekta. Ali kako možemo primijetiti, to je zabluda, jer je veza s prošlim iskustvima, veza preko pamćenja, analogna zamišljenom kabeu koji bi mogao povezati dva subjekta u izvornoj inačici eksperimenta.

To se rutinski — moglo bi se reći, tradicionalno — previđa kod konstruktora misaonih eksperimenata »intrasubjektivog inverznog spektra«, koji pretpostavljaju da to što subjekt *primjećuje razliku* — što je sigurno živo iskustvo subjektovog otkrića — mora biti primjer (neposrednog? nepopravljivog?) prepoznavanja razlike *kao pomaka u qualiama*. Ali, kako moj primjer pokazuje, isti zapanjujući učinak bismo mogli postići u subjektu po čijim pretpostavljenim qualiama baš nitko petljao nije. Budući da *ex hypothesi* dva različita kirurška invazivna zahvata mogu stvoriti introspektivno potpuno iste učinke, a samo jedna operacija preokreće qualia, ništa u subjektovu iskustvu ne daje predost jednoj pretpostavci nad drugom. Tako, ako on ne traži pomoć izvana, stanje njegovih qualia mu mora biti jednako nepoznatljivo kao i stanje bilo čijih drugih. Teško da su prijatelji qualia pripisali »fenomenalna svojstva« privilegiranom pristupu, neposrednoj spoznaji ili izravnom uvidu!

Ishod toga niza misaonih eksperimenata je osnaženje »verifikacionističkog« argumenta protiv qualia. Ako qualia postoje, ona su još manje dostupna našoj spoznajnoj moći nego što smo mislili. Ne samo da su klasične intersubjektivne usporedbe nemoguće (kako pokazuje stroj za oluju mozgovu), nego mi ni u vlastitom slučaju ne možemo znati jesu li naša qualia preokrenuta — barem ne introspektivno. Sad, međutim, možemo biti u iskušenju — osobito ako smo ne-filozofi — opredijeliti se za

stav da taj paradoksalni rezultat mora biti artefakt neke pogrešne filozofske analize, nešto što bi se lako moglo dogoditi i da smo uzeli savršeno dobar predteorijski pojam — naš svakodnevni pojam qualia — i s nepravom ga toliko razvukli da se raspao. Filozofi su napravili svinjac, neka ga oni i počiste; u međuvremenu mi se ostali možemo vratiti svatko na svoj posao i osloniti se, kao i uvijek, na naše trijezno i ne-metafizičko poznavanje qualia.

Zadaća sljedećeg odjeljka bit će otrgnuti se tom sveprisutnom iskušenju pri čemu ćemo pokušati uspostaviti nepopravljivu nekoherentnost nasluta što vode u paradoks, pogledavši izbliza na njihove izvore i motivacije.

Kako se griješi s qualiamama

Zamisao da ljudi mogu pogriješiti kada je riječ o vlastitim qualiamama srž je iz koje narasta zbrka te ju, ako želimo vidjeti njezinu delikatnu ulogu, moramo istražiti u pojedinostima i s nešto realističkim primjerima.

Pojačivač intuicije 7: gospodin Chase i gospodin Sanborn. Jednom davno bijahu dva kušača kave, g. Chase i g. Sanborn, koji radiše za tvrtku Maxwell House. Zajedno s nekoliko drugih kušača kave, njihov je posao bio osigurati da okus Maxwell House kave iz godine u godinu bude ujednačen. Jednoga dana, oko šest godina nakon što je g. Chase počeo raditi za Maxwell House, povjerio se g. Sanbornu: »Teško mi je priznati, ali više ne uživam u ovom poslu. Kad sam prije šest godina došao u Maxwell House, mislio sam da je kava Maxwell House kava najbolja okusa na svijetu. Bio sam ponosan što ću imati udjela u odgovornosti očuvanja okusa tijekom godina. I dobro smo mi radili; kava danas ima isti okus kao i kad sam tek bio stigao. Ali, znaš, više mi se ne sviđa! Moj se ukus promijenio. Postao sam sofisticiraniji pilac kave. Više mi se uopće ne sviđa *taj okus*.«

Sanborn je pozdravio to otkrivenje velikim zanimanjem. »Neobično je što si to spomenuo«, odvrati on, »jer nešto vrlo slično se dogodilo i meni.« I nastavi: »Kad sam tek stigao, samo malo prije tebe, i ja sam, poput tebe, mislio da je Maxwell House kava najbolja okusa. A sada ni ja, baš kao ni ti, ne volim kavu što ju stvaramo. Ali, *moj* se ukus nije promijenio; moje se... čulo okusa promijenilo. To jest, mislim da se nešto pokvarilo s mojim okusnim pjegama ili nekim drugim dijelom mogega osjetilnog sustava za analizu okusa. Maxwell House više nema isti onaj okus koji je imala nekada; kad bi imala, ja bih je i dalje volio, jer još uvijek mislim da je *taj okus* najbolji okus među svim kavama. Ne kažem da nismo dobro obavljali naš posao. Svi se ostali kušači slažu da je okus isti, i moram priznati da ni ja ne mogu na osnovi svakodnevnog kušanja osjetiti razliku. Bit će da je to samo moj problem. Valjda više nisam za taj posao.«

Chase i Sanborn su isti u barem jednom pogledu: obojici se nekad sviđala Maxwell House kava, a sada se ne sviđa nijednom. Ali oni tvrde da se razlikuju u drugom pogledu. Maxwell House kava Chaseu ima isti okus kao i uvijek, ali ne i Sanbornu. Možemo li shvatiti njihove pritužbe tako kako su izrečene? Moramo li? Ne bi li jedan od njih mogao biti jednostavno u krivu, ili obojica? Ne bi li njihova predviđanja mogla biti u važnom smislu ista, a njihova neslaganja više razlika u načinu izražavanja nego u iskustvenom ili psihološkom stanju? Budući da obojica tvrde stvari koje ovise o pouzdanosti njihova pamćenja, postoji li neki način da se provjeri ta pouzdanost?

Razlog zbog kojega sam uveo dva lika u taj primjer nije bio uspostaviti interpersonalnu usporedbu između onoga kakav okus kava ima Chaseu, a kakav Sanbornu, htio sam samo iznijeti, jednog kraj drugoga, dva suprotna pola između kojih se mogu pojavljivati slučajevi intrapersonalnog iskustvenog pomaka. Takvi slučajevi intrapersonalnog iskustvenog pomaka te mogućnost prilagodbe na njih, ili interferencije s pamćenjem u njima, često su temom rasprava u literaturi o qualiamama, ali se, prema mojem mišljenju, pojedinostima ne obraća dostatno pozornosti. Pogle-

dajmo prvo Chaseov slučaj. Da zasad uskočim u recipirani način izražavanja, u početku se čini da postoje sljedeće mogućnosti:

(a) Chaseova qualia za okus kave su ostala nepromijenjena, ali su se izmijenili njegovi reakcijski pristupi za ta qualia, mijenjajući njegove kanone estetičkog prosuđivanja, i tako dalje — to je ono što on, čini se, tvrdi na svoj neformalan, običan način.

(b) Chase jednostavno nema pravo u pogledu nepromijenjenosti svojih qualia; ona su se postupno i neprimjetno godinama promijenila, dok su njegovi standardi procjene okusa ostali isti — unatoč zabludi da je postao sofisticiraniji. On je u onom stanju u kojem Sanborn tvrdi da se nalazi, samo mu nedostaje Sanbornov uvid.

(c) Chase je negdje između (a) i (b); njegova qualia su se ponešto promijenila, ali su njegovi standardi prosuđivanja *također* opali.

Sanbornov se slučaj, čini se, može pripisati trima odgovarajućim inačicama:

(a) Sanborn ima pravo; qualia su mu se promijenila zbog nekakvih smetnji u njegovu sustavu osjeta, a standardi su mu uistinu ostali nepromijenjeni.

(b) Sanbornovi standardi su se promijenili, ali on to ne uviđa. On je krivo zapamtio svoja prošla iskustva, uslijed nečega što možemo nazvati učinkom nostalgije. Razmislite o poznatom iskustvu kad se vratite nekom predmetu iz djetinjstva (školskoj klupi, kućici na stablu) i shvatite da je mnogo manji nego što ga se sjećate. Vjerojatno je da su, kako ste rasli, i vaši interni standardi za veličinu na neki način rasli s vama, ali to vaša sjećanja (pohranjena kao manja ili veća od tog standarda) nisu kompenzirala pa stoga kad se obratite sjećanju ono daje iskvarenu prosudbu. Sanbornovo nostalgijom pomučeno sjećanje dobre stare Maxwell House kave je iskvareno na sličan način. (Očito je da postoji više različitih načina da se primijeni ta impresionistička skica pamćenja, a osim toga postoji značajna količina eksperimentalnog materijala u kognitivnoj psihologiji koja predlaže određene načine testiranja različitih hipoteza o takvim mehanizmima.)

(c) Kao i kod Chasea, Sanbornovo stanje je neka kombinacija (a) i (b).

Mislim da bi se svatko tko danas piše o qualiamu složio da za Chasea i Sanborna sve te mogućnosti doista postoje. Ne znam ni za koga tko bi danas bio u iskušenju braniti tvrdnu liniju nepogrešivosti ili nepopravljivosti koja bi ovdje tvrdila da alternativa (a) jest — i mora biti — istinita u oba slučaja, budući da ljudi jednostavno ne mogu biti u krivu kad je riječ o tako osobnim, subjektivnim pitanjima.

Budući da će se sada pojaviti dvojbe, vjerojatno bi bilo mudro ukratko reći zašto je privlačnost infalibilističkog gledišta tek površna, i da stoga ono neće moći zadržati prvobitnu zavodljivost kad se stvari zakompliciraju. Prvo, u vrijeme Wittgensteina (1958. godine) i Malcolma (1956. i 1959. godine) vidjeli smo da je jedan od načina da se pristane na tu vrstu nepogrešivosti prihvatiti potpuno nestajanje sadržaja. »Zamislite da netko kaže: 'Ali, ja znam koliko sam visok!' i stavlja si ruku na vrh glave kako bi to dokazao«, kaže Wittgenstein. Oslabljivanjem tvrdnji sve dok ne ostane ništa što bi moglo biti pogrešno ili ispravno, uistinu se može postići određena isprazna nepobjedivost, ali to u ovom slučaju neće biti dostatno. Jedna od stvari u kojima želimo da Chase ima pravo (ako ima pravo) jest da za njega ne vrijedi Sanbornov nalaz, pa tako, ako na tvrdnju treba gledati kao na nepogrešivu, to teško da je moguće, budući da ona ne tvrdi ništa.

Primijetio sam da su mnogi u iskušenju odgovoriti na argumente koje ovdje iznosim manje–više ovako: »Ali na kraju krajeva, još uvijek postoji nešto što spoznajem na poseban način: ja znam *kako sa mnom sada stvari stoje*.« Ali apsolutno ništa ne slijedi iz tog pretpostavljenog znanja — ništa, primjerice, što bi imalo rasvijetlilo različite psihologijske iskaze koji bi mogli biti istiniti za Chasea i Sanborna — koji je smisao u tome

da se tvrdi kako netko posjeduje to znanje? Možda ljudi samo žele potvrditi svoj osjećaj vlasništva nad svojim svjesnim stanjima.

Infalibilistička linija odnosi se prema qualia kao prema svojstvima nečijeg iskustva koja taj netko načelno ne može pogrešno uvidjeti, a to je jedno misteriozno učenje (barem jednako misteriozno poput onoga o nepogrešivosti pape) osim ako malo ne pomaknemo naglasak i promatramo qualia kao *logičke konstrukte* nad subjektivim prosudbama o qualia: subjektovo iskustvo ima quale F ako i samo ako subjekt prosuđuje da njegovo iskustvo ima quale F. Sada takve prosudbe možemo promatrati kao konstitutivne akte koji imaju učinak stvaranja qualia postojećima na isti način na koji pisac romana po volji određuje boju kose svojih likova. Nećemo pitati kako Dostojevski zna da Raskoljnikov ima svijetlosmeđu kosu.

Ograničena uporaba takvih interpretacija subjektivih protokola postoji, ali one ovdje neće pomoći zagovornicima qualia. Logički konstrukti nad prosudbama moraju se smatrati nečim poput teoretičareve fikcije, a prijatelji qualia žele da postojanje određenog quale u svakom pojedinačnom slučaju bude dobro podržana empirijska činjenica, a ne teoretičareva korisna interpretacijska fikcija, jer inače ono nije izazov funkcionalizmu, materijalizmu niti položaju trećeg lica u objektivnoj znanosti.

Čini se stoga lako izmisliti empirijske testove koji bi mogli potvrđivati Chaseovu, odnosno Sanbornovu priču, ali ako je prolaženje takvih testova podrška njihovoj opravdanosti (to će reći, njihovoj pouzdanosti), pad na testu bi je mogao potkopati. Cijena koju plaćate za mogućnost empirijskog potvrđivanja vaših tvdnji je mogućnost da budete diskreditirani. Prijatelji qualia su danas spremni platiti tu cijenu, ali možda samo zato što dosad još nisu ukopčali da će njihova povoljna kupnja potkopati pojam što ga žele braniti.

Da vidimo kako bismo mogli malo rasvijetliti gdje leži istina u pojedinačnim slučajevima Chasea i Sanborna, kad već ne možemo definitivno srediti stvari. Očigledno je da može postojati uvjerljiva objektivna podrška za ekstremne inačice njihovih priča. Tako, ako Chase, ponovo kušajući zatvorenih očiju s tek nekoliko minuta razmaka između dva gutljaja, ne može identificirati kave, čajeve i vina, njegova tvrdnja da *zna* da Maxwell House kava njemu ima isti okus kao i prije šest godina bit će ozbiljno dovedena u pitanje. Alternativno, ako izvrsno prolazi pri kušanju naslijepo te pokazuje zavidno znanje o kanonima okusa kave (ako takvi postoje), njegova tvrdnja da je postao sofisticiraniji kušač bit će podržana. Uporaba standardnih načela induktivnog testiranja — u osnovi Milllove metode razlike — može dobro ukazati na to kakva se promjena dogodila kod Chasea ili Sanborna — nalazi li se ona negdje blizu kraja spektra grubog procesiranja osjeta ili pak blizu konačnog reaktivnog prosuđivanja, na drugom kraju spektra. Kako su Shoemaker i drugi primijetili, fiziološka mjerenja, odgovarajuće interpretirana unutar nekog šireg teorijskog okvira, također bi mogla ići u prilog jednom ili drugom ekstremu.

Ali ne valja precijeniti mogućnosti razrješavanja problema što ih imaju takva empirijska testiranja. Prostor između dva pola koji se nalazi između prve i druge mogućnosti može zauzeti fenomen koji je na neki način proizvod dva čimbenika u nejasnim razmjerima: otprilike, dispozicije za stvaranje qualia i dispozicije za reakciju na već stvorena qualia. (Tako bi to zamislila naša intuitivna slika qualia.) Qualia bi trebala utjecati na naše djelovanje ili ponašanje samo posredovano našim prosudbama o njima, pa nam tako svaki bihevioralni test, kao što je test diskriminacije pamćenja, budući da on zahvaća ponašanje temeljeno na prosudbama o primarnim podacima, može dati neposredni dokaz samo o *rezultanti* naša dva čimbenika. U ekstremnim slučajevima možemo imati posrednu evidenciju koja bi sugerirala kako je jedan od čimbenika jako varirao, a drugi gotovo nimalo, i onda možemo dalje testirati hipotezu provjerom relativne osjetljivosti ispitanika na primjene uvjeta koji po pretpostavci utječu na naša dva sastavljena čimbenika. Ali od takvog se posrednog testiranja ne može očekivati da će razriješiti problem kad su

učinci relativno mali — kad su, primjerice, naše dvije hipoteze ona za koju se zauzimalje Chase, hipoteza (a), i njezina inačica u kojoj su se njegova qualia pomaknula *malo*, a njegovi standardi *manje nego što on to misli*. To će biti istina čak i kad u naše podatke uključimo svaki nenamjeravani ili nesvjesni bihejvioralni učinak, jer će njihov utjecaj biti nejasan. (Bi li dulja latentnost odgovora kod Chasea danas bila znakovi- ta za proces »pokušane renormalizacije qualia« ili »proširenog estetič- kog vrednovanja«?)

Ograničena dokazna snaga neurofiziologije pokazuje se osobito jasno na slučaju adaptacije. Pretpostavimo, u *pojačivaču intuicije 8: potpunom poslije-operativnom oporavku*, da smo nekako »kirurški preokrenuli« ve- ze među Chaseovim okusnim pjegama na standardni imaginarni način: poslije operacije šećer je slan, sol kisela, i tako dalje. Pretpostavimo nadalje — a ta je pretpostavka jednako realistična kao i njezina negacija — da Chase nakon toga kompenzira učinke operacije — što nam poka- zuje njegovo ponašanje. On sada kaže da je šećerasta tvar što smo mu je stavili na jezik slatka, i više mu nije bljutava kad je se stavi na slado- led. Pretpostavimo da je kompenzacija tako dalekosežna da se pri svim bihejvioralnim i verbalnim provjerama njegovi rezultati ne mogu razliko- vati od rezultata normalnih ispitanika — i od njegovih vlastitih rezultata prije operacije.

Ako su sve unutarnje kompenzacijske prilagodbe obavljene u ranoj fazi postupka — intuitivno, fazi pred-qualia — onda su njegova qualia danas jednaka (u odnosu na izvanjske izvore stimulacije) kao i prije operacije. Ako su, s druge strane, neke ili sve unutarnje kompenzacijske prilagod- be obavljene u fazi post-qualia, onda njegova qualia nisu renormalizira- na *čak niti ako on misli da jesu*. Ali fiziološke činjenice same po sebi neće nimalo rasvijetliti gdje, u tijeku fiziološkog procesa između kušanja i govorenja o okusu, povući crtu na kojoj se pretpostavljena qualia po- javljuju kao svojstva te faze procesa. Qualia su »neposredovana ili feno- menalna« svojstva, naravno, ali taj opis neće moći poslužiti za lociranje prave faze u fiziološkom tijeku, jer će, kao odjek pojačivača intuicije 6, uvijek postojati barem dva moguća načina interpretacije neurofiziologij- ske teorije, ma kakav ishod bio. Pretpostavimo da nam naša fiziologijska teorija kaže (koliko god detaljno želite) da je učinak kompenzacije u njemu postignut *prilagodbom u procesu pristupa sjećanju* koji je našoj žrtvi nužan kako bi usporedila današnje boje s jučerašnjima. *Još uvijek* se mogu ispričati dvije priče:

(I) Chaseova trenutna qualia su još uvijek abnormalna, ali je on, zahva- ljujući zahvatu u njegov proces pristupa sjećanju, prilagodio svoja sjeća- nja onome kako su stvari nekad imale okus, tako da više ne primjećuje nikakve anomalije.

(II) Do koraka usporedbe sjećanja dolazi neposredno prije faze qualia u percepciji okusa; zahvaljujući zahvatu, sada su *rezultat* ista qualia za isti podražaj.

U prvom slučaju qualia sudjeluju na ulaznim podacima uspoređivača sjećanja. U drugom, ona su dio izlaznih podataka uspoređivača sjeća- nja. To su, čini se, dvije značajno različite hipoteze, ali fiziološki dokazni materijal nam, ma kako bio razvijen, neće reći na koju stranu sjećanja smjestiti qualia. Ni Chaseov introspekcijski dokazni materijal neće razri- ješiti pitanje odluke između prve i druge priče, budući da *ex hypothesi* on te priče ne može pouzdano razlučiti. Prisjetite se da smo se neurofi- ziološkom dokaznom materijalu okrenuli upravo zato da bismo potvrdili ili opovrgnuli Chaseovo mišljenje. Na kraju nam njegovo mišljenje teško može biti od koristi pri odlučivanju između dvije rivalske neurofiziološke teorije. Chase može misliti da misli kako su njegova iskustva ista kao i prije *zato* što ona to doista jesu (i on se pouzdano sjeća kakva su prije bila), ali najprije mora priznati da nema introspektivne osnove za ra- zlučivanje te mogućnosti od prve alternative, u kojoj misli da je sve po starom *zato* što je njegovo sjećanje narušeno njegovim novim kompen- zacijskim navikama.

Suočeni sa sustavnom neutralnošću njihova ispitanika, neurofiziolozi mogu imati vlastite razloge radi kojih će odabrati prvu ili drugu teoriju, budući da su mogli *preuzeti* pojam »qualia« u vlastite teorijske svrhe, i njime označiti neku obitelj prepoznatljivih svojstava za koja im se čini da imaju važnu ulogu u njihovoj neurofiziološkoj teoriji percepcijskog prepoznavanja i pamćenja. Chase i Sanborn se mogu potužiti — a društvo bi im pravio nemali broj filozofskih glasnogovornika — da svojstva što ih neurofiziolozi zovu »qualia« nisu qualia o kojima oni govore. Znanstvenikov odgovor je sljedeći: »Ako ne možemo razlučiti prvu od druge teorije, zasigurno ne možemo podržati nijedno vaše mišljenje. Ako želite našu podršku, morate odustati od vaše koncepcije qualia.«

Ono što tu upada u oči nije samo to da empirijske metode ne uspijevaju razlučiti ono što su naizgled tako različite tvrdnje o qualiam, nego to da one ne uspijevaju *unatoč tome što daju bolji dokazni materijal nego ispitanikova vlastita introspektivna uvjerenja*. Ispitanikove vlastite prosudbe su, naime, kao i njihovo ponašanje ili djelovanje kojim ih izražava, rezultanta naša dva postulirana čimbenika i njima se ne mogu prepoznati omjeri tih sastavnica ništa bolje od izvanjskih bihevioralnih testova. Zapravo, ispitanikova »introspektivna« uvjerenja će općenito biti *gori* dokazni materijal od onoga što mogu prikupiti izvanjski promatrači. Jer, ako je naš ispitanik — kao što obično jest — »naivni ispitanik«, neupoznat sa statističkim podacima o njegovom slučaju ili njemu sličnima, njegove neposredne, iskrene prosudbe su, evidencijski, slične percepcijskim prosudbama bilo kojeg promatrača o čimbenicima u vanjskom svijetu. Chaseove intuitivne prosudbe o stalnosti njegovih qualia nisu, epistemički, ništa bolje od njegovim intuitivnih prosudbi o, recimo, stalnosti intenziteta svjetla, stalnosti sobne temperature — ili stalnosti njegove vlastite tjelesne temperature. Prelazak na uvjete unutar njegova tijela ni na koji posebni način ne mijenja intimnost epistemičkog odnosa. Ima li Chase vrućicu ili se samo tako osjeća? Osim ako nije poduzeo korake da baždari i preispita vlastite rezultate, njegovo mišljenje kako njegov aparat za percepciju vrućice radi nesmetano nije ništa bolje od dojma. Slično tome, Chase može imati čvrsto uvjerenje o stupnju u kojemu je njegov aparat za percepciju okusa sačuvao integritet, te o stupnju u kojemu je njegovo prosuđivanje evoluiralo i postalo sofisticiranije, ali na osnovu rezultata koje daju razrađeni laboratorijski testovi kakve smo zamislili, on bi bio lud kad bi tvrdio da zna — posebice da zna izravno ili neposredno — da je on čisti slučaj (a), bliži slučaju (a) ili slučaj negdje blizu slučaja (b).

Epistemički, on je na prilično čvrstom tlu kad izvješćuje da se promijenio *odnos* između njegove aktivnosti ispijanja kave i njegove sposobnosti prosuđivanja. Prisjetimo se da je to bio zajednički čimbenik i za Chasea i za Sanborna: nekad im se sviđao okus Maxwell House kave, a sada im se više ne sviđa. Ali ako sâm na sebi ne provede testove kakve bi drugi mogli provesti na njemu, njegova uvjerenja o tome što je ostalo isto (ili približno isto) i o tome što se promijenilo *ne mogu biti ništa osim pukog nagađanja*.

Ali onda qualia — zasad pretpostavljamo da znamo o čemu govorimo — moraju izgubiti jedno od njihovih »bitnih« svojstava drugoga reda: daleko od toga da su neposredno spoznatljiva svojstva našega iskustva, ona su svojstva čija je stalnost i promjena ili posve izvan domašaja naše vrste, ili ih se (u najboljem slučaju) može izvesti iz istraživanja »u trećem licu« naših bihevioralnih i fizioloških shema reakcija (ako su Chase i Sanborn prihvatljivi ispitanici u neurofiziolojskom smislu). Prema tom gledištu, na Chasea i Sanborna valja gledati ne kao na introspektore sposobne za privilegiran pogled na njih same, nego kao na autopsihologe, teoretičare čija se uvjerenja o svojstvima vlastitih živčanih sustava temelje ne samo na njihovim »neposrednim« ili trenutnim iskustvenim uvjerenjima, nego i na njihovom prihvaćanju utjecaja događaja što ih se sjećaju iz nedavne prošlosti.

Postoje, kako ćemo vidjeti, dobri razlozi da neurofiziolozi i drugi »objektivni« teoretičari »trećeg lica« izaberu za proučavanje takav skup svojsta-

va. Ali to nisu qualia, iz jednostavnog razloga što je epistemički odnos određene osobe prema njima *potpuno* isti kao i njezin epistemički odnos prema izvanjskim, iako jasno — i pogrešivo — prepoznatljivim svojstvima kao što su sobna temperatura ili težina. Zamisao, da se osoba treba posavjetovati s izvanjskim stručnjakom i obaviti razrađene bihevioralne testove na samoj sebi kako bi potvrdila koja je qualia imala, zasigurno nas odvodi predaleko od naše izvorne zamisli o qualiam kao svojstvima s kojima smo posebno intimno upoznati.

Tako smo možda skrenuli u krivu ulicu. Učenje koje nas je dovelo do tog nelagodnog rezultata je ono učenje koje jasno razlikuje qualia od njihovih (normalnih) učinaka na reakcije. Razmotrimo još jednom Chasea. On tvrdi da kava ima »posve isti« okus kao i uvijek, ali priznaje — da ne kažemo inzistira — da njegova reakcija na »taj okus« nije onakva kakva je nekad bila. To jest, on se pretvara da razdvaja svoje razumijevanje (ili prisjećanje) toga qualea — okusa, u svakodnevnom govoru — od njegovih različitih reakcija na taj okus. Ali njegovo prepoznavanje ili prisjećanje je i samo reakcija na pretpostavljeni quale, pa tu imamo i mali hokus-pokus — bez sumnje nevin, s Chaseove strane. Pretpostavimo stoga da je Chase inzistirao da se njegov okus promijenio upravo zbog toga što se promijenila njegova reakcija. (Kad je svojoj ženi ispričao izvornu priču, rekla mu je: »Ne budi lud! Time što dodaješ nesviđanje, mijenjaš iskustvo!« — i što je više razmišljao o tome, više je uviđao da ona ima pravo.)

Pojačivač intuicije 9: iskusni pivopija. Obično se kaže da je, primjerice, sklonost pivu, stečena; čovjek postupno — ili odjedanput — počinje uživati u njegovu okusu. Kojem okusu? Okusu prvog gutljaja? Nikome se ne može sviđati *taj* okus, a iskusni pivopija bi mogao odgovoriti ovako: »Pivo ima drukčiji okus iskusnom pivopiji. Kad bi mi pivo i dalje imalo okus kakav je imao moj prvi gutljaj piva, nikada ga ne bih nastavio piti! Ili, drukčije govoreći, da mi je prvi gutljaj piva imao okus kao što ga ima ovaj današnji, nikada ne bih morao stjecati ukus za pivo! Volio bih ga nakon prvog gutljaja jednako kao i sada.«

Ako prihvatimo to što kaže pivopija, moramo priznati da pivo *nije* stečeni ukus. Nitko ne počne uživati *u okusu prvoga gutljaja*. Umjesto toga, duljim pijenjem piva ljudi stječu iskustvo okusa u kojemu uživaju, ali upravo to da uživaju u tom okusu jamči da to nije okus što su ga prvog iskusili.

Ali taj zaključak, ako ga se prihvati, unosi kaos druge vrste u tradicionalno filozofsko stajalište prema qualiam. Jer, ako priznamo da su nečije sklonosti prema iskustvima ili reakcije na iskustva na bilo koji način i u bilo kojem stupnju konstitutivne za njihove iskustvene kvalitete, tako da se promjena u reakciji *svodi na* promjenu u svojstvu, ili je pak *jamči*, onda ta svojstva, ta »kvalitativna ili fenomenalna obilježja« prestaju biti »intrinzična«, i zapravo postaju paradigmatički ekstrinzična, relacijska svojstva.

Svojstva koja se u početku »čine intrinzičnima« često se po pažljivijoj analizi pokazuju relacijskim. Bennett je autor *pojačivača intuicije 10: globalni eugenički eksperiment*. On nam svraća pozornost na fenol-tio-ureu, tvar koja je veoma gorka za tri četvrtine čovječanstva, a ostalima je bezokusna poput vode. Je li ona gorka? Kako se reakcija na fenol-tio-ureu prenosi genetski, mogli bismo je učiniti paradigmatički gorkom uz pomoć velikog uzgojnog eksperimenta: treba spriječiti ljude kojima je ona bezokusna da stvaraju potomke, čime bi za nekoliko naraštaja fenol bio jednako kiseo kao i sve ostale kisele tvari. Ali mogli bismo (u načelu!) napraviti i suprotno pa učiniti fenol paradigmatički bezokusnim — poput vode — a da fenol ni ne dotaknemo. Jasno je da javna kiselost ili bezokusnost nije intrinzično, nego relacijsko svojstvo fenol-tio-uree, budući da se svojstvo mijenja s promjenom referentne klase normalnih detektora.

Javne inačice osjetilnih »qualia« se *čine* intrinzičnima, unatoč njihovoj relaciji. I one nisu jedine. Pomislite na »osjećaj vrijednosti« dolara

(ili koja je već vaša nacionalna valuta). Američki turisti poznati su po tome što pitaju: »Koliko je to u *pravom* novcu?«, nadajući se da će im se vrijednost u stranoj valuti prevesti u mjerilo »intrinzične vrijednosti« koju imaju u glavi. Kako kaže Elster, »postoji tendencija da se prevedi implicitno relacijski karakter određenih monadičkih predikata«. Walzer ističe da »novčanica od deset dolara, čini se, ima vlastiti život kao stvar od vrijednosti, ali, prema Elsteru, njezina vrijednost implicitno ovisi o 'drugim ljudima koji su spremni primiti novac za plaćanje dobara.'« Ali čak i kad se to shvati, još uvijek postoji tendencija da se nešto subjektivno, osjećaj vrijednosti, zadrži kao »intrinzično« svojstvo te novčanice od deset dolara. Ali, kako vidimo, takva intrinzična svojstva ne mogu biti svojstva kojima subjekt ima bilo kakav povlašten pristup.

Što bi učinio Chase? Bi li trebao prihvatiti ženin savjet i reći da, budući da više ne može podnijeti tu kavu, ona više za nj nema isti okus (nekad mu se sviđala, a sada mu ima loš okus)? Ili bi trebao reći da zapravo, u određenom smislu, ona ima okus kakav je imala i dotad, ili bar njemu sličan — naravno, ako zanemari činjenicu da joj je okus sada tako loš?

Sada smo došli do srži mogega argumenta. Činjenica je da smo morali pitati Chasea što će učiniti, i doista, na raspolaganju mu stoje dvije drastično različite alternative *ako stvar dotjeramo do kraja*. Što biste vi rekli? Koju koncepciju qualia biste vi »uvijek imali na umu«, koja bi koncepcija qualia vodila vašu maštu dok razmišljate o teorijama? Ako priznate da odgovor nije očit, a posebice ako se potužite da taj iznuđeni izbor razdvaja dva vida za koje ste pretpostavljali da su jedinstveni u vašoj predteorijskoj koncepciji, vi ćete podržati moj stav da u običnoj »pučkoj psihologiji« ne postoje čvrsti temelji za pojam qualia. Mi, kad mislimo o tome kako nam nešto izgleda, *normalno* mislimo na zbrkan i potencijalno nekoherentan način.

Kada Chase misli na »taj okus« on misli dvosmisleno ili nejasno. On se osvrće na sjećanje o prošlim iskustvima ali ni ne pokušava zaključiti uključuje li ili isključuje neku svoju reakciju iz onoga na što misli pod »tim okusom«. Njegovo stanje onda i njegovo stanje sada su različiti — *to* on sa sigurnošću uviđa — ali on nema »neposrednih« sredstava da stvori finije razlikovanje, niti mu je ono potrebno.

To nam govori da qualia nisu ništa bitnija za profesionalni rječnik fenomenologa (ili profesionalnog kušača kave) nego za rječnik fiziologa. Da bismo to uvidjeli, razmotrimo još jednom primjer mogeg nesviđanja okusa cvjetače. Zamislite, u *pojačivaču intuicije 11: lijeku za cvjetaču*, da mi netko ponudi tabletu koja će izliječiti moju odvratnost prema cvjetači. On obećava da će, pošto progutam tabletu, cvjetača imati potpuno isti okus kao i prije, samo što će se meni taj okus sviđati! »Čekaj malo«, mogao bih reći, »mislim da proturječiš sam sebi.« Ali ja ipak progutam tabletu i pokaže se da djeluje. Ja trenutno postanem ljubitelj cvjetače, ali ako me pitaju koji je od dva moguća učinka (chaseovski ili sanbornovski) tableta imala, bit ću zbunjen, i neću u *svojem iskustvu* pronaći ništa što bi mi pomoglo odgovoriti na pitanje. Naravno da shvaćam da je okus (otprilike) isti — tableta okus cvjetače nije pretvorila u okus čokoladne torte — ali istodobno moje iskustvo je sada tako različito da mi je teško reći da cvjetača ima isti okus kao i dotad. U svakom slučaju, nema razloga da pretpostavim kako iza mojih iskustava cvjetače stoje neka intrinzična svojstva, ili, osim njih, i njihova različita dispozicijska svojstva koja potiču na određene reakcije.

»Ali«, mogli biste reći, »u načelu mora postajati ispravan odgovor na pitanje kako s tobom stoji stvar sada, intrinzično, iako ga ne možeš dati s bilo kakvom sigurnošću!« Zašto? Biste li rekli isto i o svim drugim svojstvima iskustva? Uzmimo *pojačivač intuicije 12: inverziju vidnog polja stvorenu nošenjem invertnih leća*, fenomen koji je godinama bio empirijski proučavan. Nosivši nekoliko dana invertne leće ispitanici se nevjerojatno uspješno prilagođavaju. Pretpostavimo da ih pritisnemo sljedećim pitanjem: »Sastoji li se vaša adaptacija u tome što ste ponovno preokrenuli svoje vidno polje, ili u tome što ste ostatak vašeg uma okrenuli naopačke tijekom mnogobrojnih kompenzacija?« Ako odbiju odgovoriti,

smijemo li inzistirati da mora postojati pravi odgovor, iako oni ne mogu s bilo kakvom sigurnošću reći koji je? Takvo inzistiranje bi dovelo ravno do nove inačice starog misaonog eksperimenta s inverznim spektrom: »Kako znam vide li neki ljudi stvari naopačke (ali su se na to savršeno naviknuli), a drugi s pravom stranom gore?«

Samo vrlo naivno stajalište o vidnoj percepciji može prihvatiti zamisao da nečije vidno polje ima ili nema svojstvo da je prava–strana–gore, *neovisno o osobinim dispozicijama da reagira na njega* — nazovimo to »intrinzičnim svojstvom prave–strane–gore«. Ne zahtijevaju, dakle, sva svojstva svjesnog iskustva da ih se smatra »intrinzičnima«. Postoji li nešto što razlikuje određenu klasu svojstava (»kvalitativnu ili fenomenalnu« pod–klasu, možda) što nas sili da ta svojstva smatramo — za razliku od subjektivnog svojstva prave–strane–gore — intrinzičnim svojstvima? Ako ne, takva svojstva nemaju nikakvu ulogu, ni u fiziologijskim niti u introspektivnim teorijama iskustva.

Neki bi mogli biti skloni misliti sljedeće: Definitivno mogu zamisliti iskustvo »inverzije spektra« izvana; nakraju, ja sam uistinu iskusio privremene učinke iste vrste, kao što je učinak »premještanja okusa« meda na okus soka od naranče. Ono što je zamislivo, ili zbiljsko, jest i moguće. Stoga je inverzija spektra ili premještanja (u svim osjetilnim modalitetima) moguća. Ali, takvi fenomeni jednostavno *jesu* inverzija ili premještanje qualia, ili intrinzičnih subjektivnih svojstava. Stoga qualia moraju postojati kao intrinzična subjektivna svojstva.

To je pogrešno. Ono što netko zamišlja i ono što netko kaže da zamišlja mogu biti dvije različite stvari. Zamisliti inverziju vidnog polja, nalik onoj što su je iskusili naši ispitanici, ne znači nužno i zamisliti apsolutnu inverziju vidnog polja (čak i ako ispitanici »osjećaju« da je tako). Osim toga, i ono što je manje očito, zamisliti — živo koliko vas je volja — slučaj premještanja subjektivne percepcije boja ne znači nužno i zamisliti onaj fenomen što ga filozofi obično nazivaju inverznim ili premještenim spektrom *qualia*. Sve dok taj pojam sa sobom nosi problematične implikacije što smo ih upravo istražili, ne postoji podrška za njegovu uporabu koja bi se temeljila jednostavno na živosti ili prirodosti zamišljene mogućnosti.

Ako ne postoje svojstva kao što su qualia, znači li to da je »inverzija spektra« nemoguća? Da i ne. Inverzija spektra kako se o njoj klasično raspravlja jest nemoguća, ali nešto njoj slično je savršeno moguće — nešto što je na jednak način slično »inverziji qualia« kao što je inverzija vidnog polja slična, kako smo pokazali nemogućoj, *apsolutnoj* inverziji vidne slike.

Neki zagonetni stvarni slučajevi

Nije dosta čekati s prihvaćanjem ove ili one teorije do nekog lijepog dana kad filozofi izvrše svoju nezgodnu zadaću pročišćavanja svakodnevnog pojma qualia. Ako ne poduzmemo neke aktivne korake za otklanjanje toga lošeg pojma i njegovu zamjenu boljim zamislama, on će i dalje obogaljivati našu maštu i sustavno narušavati naše pokušaje da razumijemo fenomen s kojim se susrećemo.

Ono što ćemo pronaći ako pogledamo, primjerice, stvarne fenomene anomalija percepcije boja, uvjerljivo podržava naše sumnje o neadekvatnosti tradicionalnog pojma qualia. Poznajemo nekoliko vrsta *cerebralne akromatofazije* (oštećenja prepoznavanja boja s uzrocima u mozgu), i sve dok ostaje toliko neriješenih problema njihove analize, ne treba sumnjati da će filozofski misaoni eksperimenti potcjenjivati ili previdati mogućnosti neintuitivnih skupova simptoma, kao što će pokazati nekoliko vrlo kratkih isječaka iz različitih povijesti bolesti.

»Predmeti s desne strane okomitog meridijana čine se normalno obojeni, ali slijeva se percipiraju samo kao nijanse sivog, iako bez poremećaja oblika... On nije mogao prepoznati ili imenovati ni jednu boju u bilo

kojem dijelu lijevog polja bilo kojeg oka, uključujući i jarko crvenu, plavu, zelenu i žutu. Čim bi bilo koji djelić obojenog predmeta prešao okomiti meridijan, on bi trenutno prepoznao i točno imenovao odgovarajuće boje.« Na prvi pogled čini se da se taj pacijent bez problema može opisati kao osoba koja pati od pomaka ili gubitka qualia boje u lijevom polupolju, ali tu postoji problem interpretacije, koji će jasnije pokazati drugi slučaj:

»Pacijent nije s uspjehom mogao obaviti ni jednu zadaću u kojoj je trebao povezati opaženu boju s njezinim izgovorenim imenom. Pacijent, dakle, nije mogao ni dati ime boje niti je mogao izabrati boju kao odgovor na njezino ime. Nasuprot tome, uspješno je izvršio sve zadaće u kojima je povezivanje bilo ili čisto verbalno ili čisto neverbalno. On je, dakle, mogao verbalno dati imena bojama koje su odgovarale imenovanim predmetima i obrnuto. Mogao je povezati opažene boje i slike predmeta jedne s drugima te je bez pogrešaka mogao poredati boje.« Taj pacijent je bio posve nesvjestan bilo kakva poremećaja. On »na zadaću imenovanja boja nikad nije odgovarao jednostavnim 'Ne znam'«. Postoji očita suprotnost između ta dva pacijenta; obojica su imala oštećene sposobnosti imenovanja boja određenih predmeta barem u dijelu vidnog polja, ali dok je prvi bio akutno svjestan svojega nedostatka, s drugim nije bilo tako. Čini li ta razlika svu razliku u pogledu qualia? Ako je tako, što bismo zaboga trebali reći o trećem pacijentu?

»Druga stvar na koju se potužio bila je da 'sve izgleda crno ili sivo' i da mu to uzrokuje poteškoće u svakodnevnom životu... Imao je znatnih poteškoća pri prepoznavanju i imenovanju boja. Obično bi, primjerice, jarko crvene predmete opisivao ili kao crvene ili kao crne, svijetlozelene kao zelene, plave ili crne, a svijetloplave kao crne. Činilo se da su njegove poteškoće percepcijske naravi, i on je davao ovakve primjedbe: kad mu je, primjerice, pokazan svijetlocrveni predmet on bi rekao: 'prljava gadna crvena, ne crvena kako bi ju čovjek normalno vidio'. Slabije zasićene i tamnije boje opisivao bi kao 'sive', 'prljavobijele' ili 'crne', ali kad bi mu bilo rečeno da pogodi o kojoj je boji riječ, davao bi točne odgovore u oko 50 posto slučajeva, s primjetno slabijim uspjehom s plavom i zelenom nego s crvenom.« Svijest toga čovjeka o vlastitom nedostatku je, najblaže rečeno, problematična. Ona je u opreci sa sljedećim slučajem:

»Jednoga jutra u studenom 1977., nakon buđenja, primijetila je da joj, iako može vidjeti pojedinosti na predmetima i ljudima, boje izgledaju 'isprano' i 'nisu vjerne'. Nije imala drugih pritužbi... njezin vid je bio dobar, 20 od 20 za svako oko... Poteškoće u percepciji boja nisu nestajale i ona je, kad je odlučivala o tome što će odjenuti, morala potražiti savjet svojega supruga. Osam tjedana poslije, primijetila je da više ne može prepoznati lica supruga i kćeri... Osim akromatofazije, dakle, pacijentica je imala prozopagnoziju, ali njezine jezične i kognitivne sposobnosti su inače ostale netaknute. Pacijentica je bila sposobna s uvidom ispričati svoju priču i imala je izvanredna zapažanja o svojim nedostacima.« Kako primjećuje Meadows, »neki pacijenti se dakle tuže da je njihov vid za boje manjkav, dok drugi nemaju spontanih pritužbi ali pri testiranju pokazuju značajna odstupanja od normale«.

Što reći o tim slučajevima? Kad pacijent nema pritužbi, a pokazuje nedostatke vida za boje, je li to znak da su njegova qualia ostala netaknuta? (»Njegove sposobnosti razlikovanja su strahovito manjkave, ali na njegovu sreću, njegov unutarnji život je netaknut tim, puko javnim gubicima!«) Mogli bismo qualia označiti i na taj način, ali jednako tako bismo mogli tvrditi i da pacijent jednostavno nije primijetio možda postupno izbljeđivanje, inverziju ili spajanje njegovih qualia, koje se odražava na njegovim slabim rezultatima. (»Njegov unutarnji život je tako sporo gubio na složenosti i raznolikosti da nikada nije primijetio koliko je postao siromašniji!«) Što bi bilo da je naša posljednja pacijentica tako iznijela svoje pritužbe, ali je prošla normalno na testiranju? Jedna pretpostavka bi mogla biti da su njezina qualia uistinu, kako ona kaže, postala ispravna. Druga bi bila da je u pogledu njezinog besprijekeznog rezultata na

testu prepoznavanja boja, s njezinim qualia sve u redu; ona je patila od neke histerijske ili depresijske anomalije, nečega nalik hipohondriji u vidu za boje, što je navodi da se tuži na gubitak percepcije boja. Ili bi se možda moglo tvrditi da su njezina qualia ostala netaknuta; njezin poremećaj bio je čisto verbalni: anomalno razumijevanje riječi koje rabi da bi opisala svoje iskustvo. (U literaturi su opisani i drugi zapanjujući poremećaji riječi za boje.)

Tradicionalni pojam nas navodi da previdimo izvorne mogućnosti. Jednom kad smo shvatili zagonetni poremećaj, primjerice, našeg drugog pacijenta, postaje jasno da naš prvi pacijent nikada nije bio testiran kako bi se vidjelo može li još uvijek sortirati boje na lijevoj strani svojega vidnog polja i može li proći druge neverbalne testove sljepoće na boje. Ti testovi ni u kojem slučaju nisu suvišni. Možda bi ih mogao proći; možda su, *unatoč tome što kaže*, njegova qualia netaknuta i u lijevom i u desnom dijelu vidnog polja! — ako sposobnost prolaženja na takvom testu uzmemo za »kriterije«. Možda je njegov problem »čisto verbalan«. Ako je vaša reakcija na tu hipotezu to, da je smatrate nemogućom, onda to mora značiti da vi smatrate njegovo verbalno ponašanje suverenim pri rješavanju toga pitanja — ali onda morate odbaciti *a priori* mogućnost stanja što sam ga opisao kao hipohondrija u vidu za boje.

Nema načina da se odgovori na te slučajeve koji šakljaju mozak *pro-nađu* u našoj svakodnevnoj uporabi ili u intuiciji na koju se oslanjaju, ali filozofu je naravno otvorena mogućnost *stvaranja* teorijskog oruđa koje će braniti određeni skup međusobno povezanih tvrdnji. Problem je u tome što, iako određena obitelj podražaja i tjelesnih uvjeta normalno ima za posljedicu određenu obitelj učinaka, bilo koji posebni učinak može biti nepovezan, a naše nam intuicije ne govore koji učinci su »bitni« za identitet ili stalnost qualia. Čini mi se dosta očiglednim da se nijedan od pravih problema interpretacije što nam se nameću u tim zagonetnim slučajevima, ne može riješiti bilo kakvom analizom načina na koji valja rabiti pojam *qualia* — ako ne želimo predložiti novi, tehnički smisao koji bi tradicionalni pojam mogao preuzeti. Ali to bi bila, u najmanju ruku taktička pogreška: intuicije što okružuju i *tobože* usidruju sadašnje razumijevanje pojma se, kako je pokazano, potpuno raspadaju kad se suoče s navedenim slučajevima.

Moje neformalno uzorkovanje pokazuje da neki filozofi imaju vrlo čvrste stavove u vezi sa svakim od tih slučajeva i s time kako ih valja opisati u terminima qualia, ali uviđaju da se nalaze u gruboj (i konačno, komičnoj) opreci s drugim filozofima u pogledu toga kakvi bi se »očiti« opisi trebali dati. Drugi filozofi uviđaju da zapravo ne znaju što reći — ne zato što u opisima slučajeva ne bi bilo dostatno činjenica, nago zato što im počinje svitati da zapravo sve ove godine nisu znali o čemu govore.

Popunjavanje vakuuma

Ako su qualia tako loša zamisao, zašto se činilo da su tako dobra zamisao? Zašto se čini da su to intrinzična, neizgovorna, privatna, »kvalitativna« svojstva našega iskustva? Pregled tih, po pretpostavci, svojstava drugoga reda svojstava naših svjesnih iskustava, omogućit će nam da damo dijagnozu njihove privlačnosti i pronađemo odgovarajuće nadomjestke.

Prvo razmotrite ono »intrinzična«. Daleko je od jasnoga što bi to bilo intrinzično svojstvo. Iako je pojam do neke mjere bio u modi u filozofiji, i često se činilo da osigurava važan kontrast, nikada nije bilo prihvaćene definicije intrinzičnosti kao svojstva drugog reda. Ako čak i pokušaj tako briljantnog tvorca teorija poput Davida Lewisa da koherentno definira razliku ekstrinzičnog i intrinzičnog, može, po vlastitom priznanju, završiti neuspjehom, možemo se početi pitati zaslužuje li uopće taj pojam našu daljnju pozornost. I doista, baš Lewis započinje jedan svoj pregled inačica toga razlikovanja navodeći kao jednu od mogućnosti sljedeće: »Mogli bismo sve to skupa kvajrirati i odustati od čitave obitelji pojmova kao

nerazumljive i nepotrebne«, da bi je odmah odbacio i napisao: »Ali to bi bilo apsurdno.« Na kraju, međutim, njegov napor spašavanja zamisli Chisholma i Kima ne uspijeva te on zaključuje da »ako još uvijek želimo tamo provaliti, najbolje bi bilo da pokušamo s drugim prozorom«.

Čak i ako smo, poput Lewisa, tako nevoljki odbaciti to razlikovanje, ne bismo li morali biti sumnjičavi prema sljedećoj čudnovatoj činjenici? Kad bi ih se stavilo u položaj da moraju objasniti zamisao intrinzičnog svojstva jednog neofita, mnogi bi ljudi išli na ovaj tip primjera: uzmite Tomovu loptu; ona ima mnoga svojstva, kao na primjer to, da je izrađena u Indiji, da pripada Tomu, da je prošli tjedan provela u ormaru i da je crvena. Ali sva su ona, osim posljednjega, *relacijska* ili *ekstrinzična* svojstva lopte. Njezina crvenost je, međutim, intrinzično svojstvo. Osim što nije tako. Još od Boylea i Lockeja, mi znamo bolje. Crvenost — javna crvenost — je kvintesencijalno relacijsko svojstvo, kao što je pokazalo mnoštvo eksperimenata o »sekundarnim kvalitetama«. (Jedan od prvih bio je Berkeleyeva mjerica mlake vode, a jedan od najboljih Bennettova fenol-tio-urea.) Napraviti taj zavodljivi korak, o učenju da je javna crvenost (poput javne gorkosti, itd.) naposljetku ipak relacijsko svojstvo, znači držati se intrinzičnosti (»nešto mora biti intrinzično!«) i pomaknuti ga u subjektivu glavu. Često se, ustvari, mislilo, da ako prihvatimo lockeovsko, relacijsko stajalište prema objektivnoj gorkosti, crvenosti, itd., mi našu zamisao tih relacija *moramo* završiti pozivajući se na *ne-relacijska*, intrinzična svojstva. Ali, ako ono što znači biti objektivno gorko znači proizvesti određeni učinak na članove klase normalnih promatrača, mi moramo moći odrediti taj učinak i razlučiti ga od učinka što ga proizvodi objektivna bljutavost i tako dalje.

Što bi taj učinak moglo odrediti osim intrinzičnog svojstva? Zašto ne drugo relacijsko ili ekstrinzično svojstvo? Vrijednost monete promatrati relacijski ne zahtijeva pretpostavku predmeta intrinzične vrijednosti (vrijednosto nezavisnih od vrjednovateljevih dispozicija da reagira bihevioralno). Ta tvrdnja, da su određena precepcijska svojstva različita, u odsutnosti bilo kakvog argumenta koji bi je podržao, predstavlja puki *petitio principii*. Neće biti dostatno reći da je jednostavno očito kako su ona intrinzična. Možda se to nekima čini očitim, ali razmatranja Chaseove dileme pokazuju da je daleko od očitog da sva intrinzična svojstva (što god to bilo) mogu odigrati ulogu sidra za lockeovsko relacijsko stajalište prema javnim percepcijskim svojstvima.

Zašto ne odustati od intrinzičnosti kao svojstva drugog reda, barem odlazeći rješenje nesloge filozofskih mišljenja o tome što bi intrinzičnost mogla biti? Dotad, inzistirati na tome da su qualia intrinzična svojstva iskustva je u najboljem slučaju prazna gesta; nitko ne može tvrditi da ona pruža jasne, koherentne i razumljive pretpostavke za teoriju.

A što s neizgovornošću? Zašto se čini da naša svjesna iskustava imaju neizgovorna svojstva? Zato što imaju *praktički* neizgovorna svojstva. Pretpostavimo, u *pojačivaču intuicije 13: pijevu orla ribara*, da nikada nisam čuo orla ribara da pjeva, čak niti na snimci, ali otprilike znam, iz knjiga o pticama, što trebam slušati: »niz kratkih, oštih, pištavih fićuka, *ćiip*, *ćiip* ili *ćuuk*, *ćuuk*, itd.; zvuči živčano«. Verbalni opis mi djelomično sužava logički prostor mogućih ptičjih pjevova. Na toj osnovi mogu odbaciti mnoge ptičje zvukove što sam ih čuo ili sam ih mogao čuti, ali još uvijek postoji širok raspon meni razlučivih mogućnosti unutar kojega stvarnost leži meni skrivena kao igla u plastu sijena.

Onda jednoga dana, oboružan verbalnim opisima i dalekozorom, vizualno prepoznam orla ribara i zatim začujem njegov pijev. *To je*, dakle, ono kako to zvuči, kažem sam sebi, pokazujući si — čini se — određeni mentalni skup intrinzičnih, neizgovornih qualia. Nazovem taj skup skupom »S« (Wittgenstein, žao mi je), pohranim ga u kratkoročnom pamćenju, provjerim je li u skladu s opisom u knjizi, i uvidim da, iako su verbalni opisi istiniti, točni pa čak i poetski evokativni — ja ne bih mogao napisati bolji opis ni s tisuću riječi — oni još uvijek nisu dostatni za *zahvaćanje* skupa qualia što sam ga nazvao S. Zapravo, upravo zato i trebam taj neologizam, »S«, kako bih neposredno referirao na neizgovor-

no svojstvo što ga ne mogu razabrati uz pomoć opisa. Moje percepcijsko iskustvo mi je točno pokazalo mjesto pijeve orla ribara u logičkom prostoru mogućnosti onako kako mi to verbalni opis ne bi mogao pokazati.

Ali, ma koliko to gledišće bilo primamljivo, ono je precijenjeno. Kao prvo, očigledno je da na osnovi jednog jedinog iskustva te vrste ne znam — i ne mogu znati — kako ga poopćiti na druge pjevove orla ribara. Bi li pijev koji se razlikuje samo po tome što je pola oktave viši također bio pijev orla ribara? To je empirijsko, ornitološko pitanje za koje moje iskustvo pruža slab materijal. Ali, osim toga — a to je psihološko, a ne ornitološko pitanje — ja ne znam i ne mogu znati, na osnovi jednog jedinog takvog iskustva, koje fizičke varijacije i konstante toga podražaja u meni proizvode nerazlučivo iskustvo. Niti mogu znati da li bih reagirao na isti način (tj. imao isto iskustvo) kad bi mi bio predočen, prema svim fizikalnim mjerenjima, novi podražaj identičan prvome. Ne mogu poznavati učinak modulacije, ako ga ima, varijacija u mojem tijelu (ili psihi).

Dvojbenost projekcije je zasigurno jedan od izvora plauzibilnosti Wittgensteinove skepse u vezi s mogućnošću privatnog jezika. Kako piše Kripke, »Wittgenstein naglašava da je ostenzivne definicije u načelu uvijek moguće pogrešno shvatiti, čak i ostenzivne definicije riječi za boje kao što je 'sepia'. To, kako netko razumije neku riječ odražava se u načinu na koji će ta osoba 'upotrebljavati definiranu riječ'. Jedna je osoba može upotrebljavati na jedan način s posve minimalnom definicijom, a druga je pak može rabiti na drugi način, ma koliko pojašnjenja bilo dodano, budući da i ona mogu biti pogrešno shvaćena...«

251
3. program
hrvatskog
radija

Ali ono što je na prvi pogled dvojbeno, i nejasno nakon kraćeg testiranja, može se opravdano smatrati rezultatom visokospecifičnog, pouzdanog detektora svojstava sposobnog za projiciranje, čim jednom bude testiran pod odgovarajuće širokim opsegom okolnosti.

Drugim riječima, kad prvi put čujem pijev orla ribara, moguće je da u sebi pronađem detektor svojstava, ali (još uvijek) nemam pojma koje to svojstvo detektira moj novopronađeni detektor. Moglo bi se činiti da nisam saznao baš ništa nova — da moje novo iskustvo ni najmanje nije poboljšalo moj epistemički nalaz. Ali, naravno, nije tako. Ja možda (još uvijek) ne mogu opisati svojstvo ili ga identificirati kao relativno bilo kojem upotrebljivom javnom pojmu, ali sam ipak s njim skromno upoznat: mogu referirati na svojstvo što sam ga detektirao: to je svojstvo što sam ga detektirao u *tom* događaju. Moje iskustvo pijeve orla ribara mi je pružilo nov način razmišljanja o pjevovima orlova ribara (što je neizbježno napuhan način da se kaže nešto veoma jednostavno) i taj je način razmišljanja praktički neizgovoran zato što (za mene još uvijek) ima netestirani profil odgovora na percepcijske okolnosti, i zato što je — kao što siromaštvo opisa u knjizi o pticama potvrđuje — to tako informativan način razmišljanja: rezultat informacijski veoma osjetljivog dijela mogega živčanog sustava.

U tom slučaju mislim na informaciju u smislu koji ima u formalnoj teoriji informacija. Uzmite u obzir, u *pojačivaču intuicije 14: Jello kutiji*, špijunski trik, s kojim se najslavnije susrećemo u slučaju Juliusa i Ethel Rosenberg, s poboljšavanjem sustava zaporki cijepajući nešto na dva dijela (u dvije Jello kutije, u slučaju Rosenbergovih), i davanjem jedne polovice svakoj strani koja se želi s oprezom prepoznati. Kako to radi? Cijepanje papira napola stvara rub takve informacijske složenosti da bi ga bilo praktički nemoguće namjerno reproducirati. (Rezanje Jello kutije pomoću ravne stranice i rezača bi potpuno promašilo svrhu.) Osobiti nazubljen rub jednog komada postaje *praktički* jedinstven uređaj za prepoznavanje uzoraka za njegov par; to je naprava za detektiranje svojstva oblika M, gdje je M jedinstveno instancirano u svojem paru. U biti je trika da ne možemo nadomjestiti naš predikat »M« duljim, složenijim, ali točnim i iscrpnim opisom svojstva, jer kad bismo to mogli učiniti, mogli bismo uporabiti taj opis kao recept ili algoritam za izradu druge instancije M-a ili drugog M-detektora. Jedini *na mjestu raspoloživ* način da se

kaže što je svojstvo M jest pokazati na naš M-detektor i reći da je M oblikovno svojstvo koje detektira ova ovdje stvarčica.

A upravo to, čini se, mi pokazujemo našim mentalnim prstom unutarnje namjere, jedno quale ili skup qualia u našem iskustvu. Mi referiramo na svojstvo — javno svojstvo s neobilježenim granicama — pomoću referencije na našu osobnu i idiosinkratičnu sposobnost da na njega odgovaramo. Ta je idiosinkrazija doseg naše privatnosti. Ako se upitam je li vaše plavo i moje plavo, vaš srednji C i moj srednji C, ja se mogu koherentno pitati hoće li naši razlikovni profili biti približno isti u širokom spektru okolnosti. Možda neće; ljudi imaju prilično različita iskustva svijeta. Ali to se može empirijski otkriti uobičajenim objektivnim postupcima testiranja.

Peter Bieri mi je ukazao na prirodan način da se iskoristi Dretskeov smisao informacije u reformulaciji moja prva tri svojstva drugog reda qualia: intrinzičnosti, neizgovornosti, i privatnosti. Mogli bismo govoriti o onome što bi Bieri nazvao »fenomenalnim svojstvima informacije« psiholoških događaja. Uzmite informaciju — ono što bi Dretske nazvao *prirodnim značenjem* — što bi je mogla nositi neka vrsta unutarnjeg percepcijskog događaja. To, da on nosi informaciju je objektivna (i stoga, u širem smislu intrinzična) stvar zato što je neovisna o tome što subjekt *misli*, koje informacije vrsta događaja sa sobom nosi, ako nosi. Upravo to, koje informacije nosi, je (praktički) neizgovorno, iz maloprije iznesenih razloga. Takve informacije su i privatne u rečenom smislu: navlastite i potencijalno idiosinkratične.

Kako bi Bierijeva predložena »fenomenalna svojstva informacije« (nazovimo ih *fensi*) bila primjenjiva u slučaju Chasea i Sanborna. I Chase i Sanborn se trebaju pitati jesu li se njihova fensi promijenila. Ono što Chase kaže pokazuje da Chase ima dojam kako su njegova fensi nepromijenjena (pod normalnim okolnostima — svi ulozi otpadaju ako je upravo pojeo malo slame). On vjeruje da iste objektivne stvari u svijetu — osobito kemijski identične kofeinom bogatoj tekućini — daju iste osebuje vrste okusnih iskustava sada, kao i prije šest godina.

Sanborn pak ima dojam da su njegova fensi različita. On misli da su se njegovi objektivni detektori svojstava pokvarili. Više se ne pouzdaje u to da će ga njihovi rezultati danas informirati onako kako su to činili prije šest godina. A o čemu su ga to, točno, oni informirali? Da je Sanborn običan čovjek, ne bismo od njega očekivali da nam kaže eksplicitan odgovor, budući da se većina nas prema svojim detektorima za okus odnosi kao prema pukim M-detektorima, koji prepoznaju ono što prepoznaju, ma što to bilo. Ali profesionalni kušači kave su vjerojatno drukčiji. Oni vjerojatno itekako imaju neku zamisao o vrsti transdukcijskog postrojenja za kemijsku analizu što ga imaju u svojim ustima i živčanom sustavu.

Dosad je sve u redu. Mogli bismo reinterpretirati ono što kažu Chase i Sanborn kao hipoteze o konstantama i promjenama u outputima njihovih percepcijskih naprava za obradu informacija, upravo one vrste empirijskog testiranja što smo je zamislili prije nego što smo bilo skloni potvrditi ili ne potvrditi tako interpretirana njihova mišljenja. Ali s kojim bismo opravdanjem mogli nazvati takva svojstva koje nose informacije »fenomenalnim«?

Takvo fensi, kako nam otkrivaju svjedočanstva Chasea i Sanborna, ima moć u Chaseu i Sanbornu (naoko) proizvesti učinke re-identifikacije ili ponovnog prepoznavanja. Ta je moć, naravno, lockeovsko, dispozicijsko svojstvo nalik moći gorkih stvari da proizvedu određenu reakciju u ljudi. To je i jedina njegova moć, kakogod ona bila realizirana u mozgu, koja Chaseu i Sanbornu daje »pristup« rezultatima njihovih individualnih detektora svojstava.

Mi možemo »pokazati na unutra« na jedan od rezultata naših idiosinkratičnih, osobnih detektora svojstava, ali kad to učinimo, *na što* zapravo pokazujemo? Od čega se *sastoji* sam rezultat? Ili što su njegova svjesno shvatljiva svojstva, ako ne samo naši prognani prijatelji — qualia? Tu

moramo biti oprezni, jer ako se pozovemo na unutarnji percepcijski proces u kojemu opažamo rezultat nekim unutarnjim okom i tako otkrivamo njegova svojstva, padamo natrag u pržilicu koju čini stajalište prema kojemu su qualia samo obična svojstva naših unutarnjih stanja.

No ništa nas ne prisiljava na takvo pozivanje. Ne moramo znati kako identificiramo ili reidentificiramo, ili dobivamo pristup takvim unutarnjim vrstama odgovora, da bismo ih mogli identificirati. Taj zaključak su s velikom snagom izveli pioniri funkcionalizma i materijalizma, Farrell i Smart, i on nikada nije opovrgnut. Svojstva »doživljenih stvari« ne treba pomiješati sa svojstvima događaja koji realizira iskustvo. Slikovito rečeno, fizička razlika između toga što netko zamišlja ljubičastu kravu i toga što zamišlja zelenu kravu *možda* nije ništa više nego prisutnost ili odsutnost određene nule ili jedinice u njegovim moždanim »registrima«. Takva sirova fizička prisutnost je sve što je potrebno za usidriavanje dispozicijskih razlika između zamišljanja ljubičaste krave i zamišljanja zelene krave, koje bi onda mogle kauzalno teći od te »intrinzične« činjenice. (Sumnjam da prijatelji qualia imaju to na umu kad inzistiraju da su qualia intrinzična svojstva.)

Štoviše, upravo je naša nesposobnost da proširimo, ili izmijenimo, te sirove dispozicije da bismo identificirali ili prepoznali takva stanja ono što stvara doktrinarnu iluziju »homogenosti« ili »atomarnosti za analizu« ili »nezrnatosti« koja prati qualia filozofske tradicije.

Želim iznijeti pretpostavku kako ta tobožnja nezrnatost nije ništa drugo nego jedna vrsta funkcijske invarijantnosti; nešto slično onome što Pylyshyn zove *kognitivnom inpenetrabilnosti*. K tome, ta funkcijska invarijantnost ili inpenetrabilnost nije apsolutna nego je i sama plastična u vremenu. Jednako kao što se za eferentni (ili pokretački) dio živčanog sustava, *osnovu djelovanja* — u onom smislu u kojemu taj izraz rabe Danto, Goldman i drugi — otkrilo da je varijabilan i vježbom podložan dekompoziciji (uz pomoć tzv. biofeedbacka mogu se po volji »direktno« okidati pojedini neuroni), tako da je ono što se kod pojedinca smatra jednostavnim ili atomarnim svojstvima iskustva podložno mijenjanju vježbom.

Uzmimo rezultate »školovanja« osjetljivosti kušača vina, ili »školovanja uha« u glazbenika. Ono što je bilo »atomarno« ili »elementarno« postaje jasno sastavljeno i opisivo; nerazlučivi parovi postaju razlučivima. Pаметan i prepoznatljiv primjer za to ilustrira *pojačivač intuicije 15: žica na gitari*. Trznite donju E žicu i pažljivo slušajte zvuk. Ima li on neke dijelove koji se mogu opisati ili je sve to jedno i neizgovorno gitarsko? Mnogi će izabrati ovaj drugi način govora. E, sada pažljivo stavite prst na položaj oktave tek lagano dodirujući žicu kako biste ponovo trznuvši stvorili efekt »harmonika«. Odjednom se čuje *novi* zvuk: nekako »čistiji« i, naravno, oktavu viši. Neki ljudi inzistiraju da je to posve nov zvuk, a drugi opisuju svoje iskustvo riječima »donji dio je ispao iz tona« — tako da ostaje samo gornji dio tona. Ali trećim trzajem može se s iznenađujućom razlučivošću čuti harmonik koji je pri drugom trzaju bio izoliran. Homogenosti i neizgovornosti prvog iskustva više nema, i ono je postalo »neposredno razumljivo« i jasno opisivo kao i iskustvo bilo kojeg akorda.

Razlika u iskustvu je zapanjujuća, ali složenost koju smo polučili pri trećem trzaju bila je *prisutna* cijelo vrijeme. Napokon, upravo ste s obzirom na složenu shemu harmonika taj zvuk mogli prepoznati kao zvuk gitare, različit od zvuka lutnje ili čembala. Drugim riječima, iako se subjektivno iskustvo dramatično promijenilo, *fenomenalno svojstvo informacije* ostaje nepromijenjeno; vi još uvijek odgovarate, baš kao i prije, na složeno svojstvo toliko informativno da praktički izmiče verbalnom opisu.

Ništa ne može spriječiti daljnje razlaganje sposobnosti opisivanja nečega određenoj osobi dotad neizgovorno složenoga. Uvijek, naravno, postoji njezin trenutni obzor razlučivosti — i upravo je taj obzor, prije bilo čega drugog, ono što određuje primarna ili atomarna svojstva njezina svjesnog iskustva. Ali bilo bi pogrešno činjenicu da tu neizbježno

postoji granica naših sposobnosti opisivanja stvari koje smo doživjeli transformirati u pretpostavku da postoje apsolutno neopisiva svojstva našega iskustva.

Tako, kad posljednji put svratimo pogled na naša obilježja qualia kao neizgovornih, intrinzičnih, privatnih, neposredno shvatljivih svojstava iskustva, uvidjet ćemo da taj račun nema tko potpisati. Na njihovu mjestu su relativno ili praktički neizgovorna javna svojstva o kojima možemo govoriti neposredno govorom o našim privatnim detektorima svojstava — privatnih samo u smislu idiosinkratičnosti. I sve dok se želimo držati našeg subjektivnog autoriteta kad je riječ o stanjima određene vrste ili stanjima s određenim svojstvima, možemo ga smatrati pouzdanim — ne nepogrešivim niti neispravlјivim, ali bolјim od pukog nagađanja — samo ako se ograničimo na relacijska, izvanjska svojstva poput sposobnosti određenih mentalnih stanja da naizgled proizvedu djelovanje re-identifikacije. Tako, nasuprot onome što se na prvi pogled čini očiglednim, qualia jednostavno uopće ne postoje.

